

RECENSIONER

Jean Grimshaw, *Feminist Philosophers. Women's perspectives on Philosophical Traditions*, London, 1986

Jag läser schemat för praktisk och teoretisk filosofi vid Stockholms universitet inför våren 92 och ser, att bland lärarna finns inte en kvinna. Hösten 91 var situationen densamma, förutom i ämnet feministisk filosofi. Detta förhållande är ett gott skäl, tycker jag, att fundera över om kön påverkar vårt tänkande, så att kvinnor inte kan tänka filosofiskt, eller om de inte haft möjlighet att studera filosofi, eller om de helt enkelt tänker annorlunda. Feministisk filosofi har utvecklats som ett försök till svar på dessa frågor, och har idag fått visst utrymme på de akademiska institutionerna.

En bra introduktion i ämnet ger Jean Grimshaws bok *Feminist Philosophers. Womens perspectives on Philosophical Traditions*. (London, 1986.) Som filosof av facket har hon studerat några anglosaxiska feministerna. Dels för att skärskåda deras oenigheter, vilka tycks ha uppstått ur svårlösta motsättningar i feminismens grundvalar. Dels för att granska den kritik som framförts gentemot filosofins historia, att den präglats av ett specifikt manligt perspektiv.

Den manliga filosofin

En del av de manliga filosofernas fördomsfulla yttranden om kvinnor kan förstås ses som marginella företeelser. Vad Bertrand Russell haft för åsikter om äktenskapet bör inte påverka sanningshalten av hans kunskapsteori, säger Grimshaw. Men i vissa fall har dock kvinnosynen betydelse för hela det filosofiska bygget. T ex hos Aristoteles, som helt uteslöt kvinnor. Eller hos Locke, vars äganderättsteori grundas på att en fri man skall äga det han producerat, vilket också förutsätter att kvinnor genom äktenskap underställs och är beroende av mannen. Ty på så sätt får han också kontroll över reproduktionen, dvs vem som skall ärva hans egendom.

Men feministerna menar ofta mer än så i sin kritik av filosofin, nämligen att det manliga sättet att tänka är livsfientligt och att det i sin förlängning leder till militarism och krig. En av dem, Jane Flax, utgår från Nancy Chodorows teori om manlig resp kvinnlig identitetsutveckling. Chodorow spårar en skillnad mellan könen i det lilla barnets relation till modern. Pojkar separerar från den allsmäktiga modern mer definitivt än flickor, eftersom de har en könsolikhet att bygga sin sär-skildhet på. Med en otydlig bild av den mestadels frånvarande

fadern, finner pojkar sin identitet i en defensiv motsatsställning gentemot modern. Flickor däremot identifierar sig med moderns kön och 'ärver' på så sätt förmåga till inlevelse, empati och omsorg, karaktärsdrag i modersrelationen.

Jane Flax 'psykolanalyserar' filosofihistorien enligt Chodorows modell. Hon tycker sig se den lilla pojkens sätt att handskas med sina ambivalenta känslor till modern i de vuxna filosofernas behov av kontroll över det de mest fruktar och längtar till: kroppslighet, känslor, sexualitet, kvinnan – representerad av modern. Män tänker därför defensivt och fientligt, betonar individens ensamhet och oberoende, och ställer förnuft och abstrakt tänkande i opposition mot kropp och känsla, menar Flax och andra feminister.

Grimshaw är skeptisk till dessa generaliseringar om manligt resp kvinnligt tänkande. Flax uttalar sig om filosofin genom historien, där psykologiska och sociala villkor varierat stort, medan Chodorows teori utgår från nutida uppväxtförhållanden. Att inringa ett specifikt manligt sätt att filosofera förbigår dessutom det faktum att det alltid finns någon filosof, som säger emot vad en annan sagt. Men på *ett* sätt kan det sägas att hela filosofins historia tänker "manligt", medger Grimshaw. Det "kvinnliga", hur det än definierats, har nästan alltid nedvärderats. Om man sett det som "equal but different", har man ändå

i praktiken inrangerat det "kvinnliga" på en lägre nivå än det "manliga". Mannen har varit normen för mänskligheten, medan kvinnan utgjort ett sämre alternativ. Framförallt har de områden och aktiviteter som traditionellt varit kvinnornas inte ansetts särskilt angelägna. Och det är bland annat här, i en omvärdering av vilka frågor som är viktiga, som feministisk filosofi är värd att lyssna till.

Teorier och språk

Som protest mot manliga forskares teorier och 'förklaringar' av kvinnors erfarenheter (t ex manliga läkare som föreskrivit hur kvinnor bör föda sina barn eller förklarat hur deras sexualitet är konstruerad etc) har man från feministiskt håll velat betona den unika, personliga erfarenheten. Emellertid begår den feministiska vetenskapskvinnan samma misstag som de manliga teoretikerna om hon tror sig kunna säga något om en generell kvinnlig erfarenhet. Grimshaw är som en hök på varje sådan generalisering av manligt resp kvinnligt. Man kan inte komma ifrån, att varje erfarenhet är individuellt upplevd. Och söker man övergripande teorier om kvinnlig erfarenhet, riskerar man att förbise kulturella, etniska, klassmässiga och andra skillnader mellan kvinnor.

Den feministiska kritiken har också påpekat, att språket är genomsyrat av manlig terminologi och manligt tänkesätt samt att kvinnlig

erfarenhet saknar akdekвата begrepp. Dessutom vimlar det av pejorativa begrepp för kvinnlighet, vilket skapar nedvärderande attityder mot kvinnor. Grimshaw instämmer, men frågan för henne är, om man inte kan använda ord i överförd mening och omdefiniera gamla uttryck. Kan språket inte reformeras efter våra syften?

Grimshaw är mycket optimistisk vad gäller dessa möjligheter. T ex kan man använda uttryck från gemensamma erfarenhetsområden, som att ligga på sjukhus, för att beskriva hur det känns att ligga på BB och föda barn. Troligen menar inte Grimshaw att man med hennes exempel skall kunna förmedla upplevelsen av att föda barn. Men ser hon de verkliga svårigheterna när hon väljer ett så fatalt exempel som barnafödande? Hon säger "it is not impossible in principle", och så långt har hon kanske rätt. Men jag tror att det är *mycket* svårt att sätta sig in i en så komplex erfarenhet som att föda barn. "In principle" må det vara möjligt, men hur ofta är det inte omöjligt i praktiken! Det finns all anledning att understryka språkets och vetenskapens tillkortakommanden, något den feministiska kritiken påminner oss om.

De feminister som verkligen dragit konsekvenserna av det ofrånkomliga gapet mellan erfarenhet och språk, har dock hamnat i det relativistiska (postmodernistiska) läget. Kvinnors perspektiv kan på så sätt uppvärderas och bli lika

'sant' som ett manligt. Men en sådan subjektivism blir ytterst tandlös och förmår inte verka för reella förändringar i kvinnors liv, påpekar Grimshaw. Allt blir som sagt lika 'sant', även att säga att kvinnor bör förtryckas. Denna uppgivenhet rimmar illa med den argumentationsglöd som de flesta feminister uppvisar när sådana uttalanden gjorts. Grimshaw visar i sin bok, att här har feminismen hamnat i ett gammalt filosofiskt dilemma.

Självförverkligande eller nära relationer

Kvinnor har som bekant svårt att hävda sina egna intressen. För många kvinnor har därför feminismen kunnat erbjuda stöd för rätten till ett mer självständigt liv. Detta är nog den vanligaste uppfattningen om feminister, att de förmår lämna man och barn utan skuldkänslor, gå ut i arbetslivet och göra vad de själva har lust till, utan att behöva tänka på andra.

Många kvinnor (feminister såväl som anti-feminister) har skrämts av denna individualism och de militanta kraven på eget självförverkligande. Vem skall nu ta hand om barnen, de sjuka, de gamla, de svaga? Det manliga svaret har oftast varit att kvinnorna skall göra det. De feminister som betonat kvinnors självbestämmande och autonomi, som exempelvis Shulamith Firestone, Mary Daly och Simone de Beauvoir, har inte riktigt kunnat ge ett bra alternativt svar. En del tycks

tro, att om alla människor, kvinnor som män, blir "fria" och "förverkligar sig", så kommer alla att leva i harmoni med varandra och behoven automatiskt bli tillfredsställda. Det är en mycket naiv och blåögd föreställning, menar Grimshaw.

Andra feminister anser att kvinnor, på grund av sina specifika erfarenheter såsom mödrar, döttrar, och vårdarinnor, själva företräder ett sådant alternativ till individualismen. Återigen har man använt sig av Chodorows psykologiska teori om att kvinnor förmår "leva sig in i" och "känna med" en annan människa i högre grad än män. Naomi Scheman hävdar t o m att kvinnor har svagare jagkänsla och att kvinnor därför är mer altruistiska än män. Grimshaw uppmärksammar här en oklarhet vad gäller förutläggningarna för empati, förståelse etc, som vidhäftar både Chodorows och framför allt Schemans resonemang. Man kan inte, som Scheman, sammanblanda jag-svaghet med omsorg och förståelse för andra. Verklig förmåga att förstå och hjälpa en annan människa förutsätter tvärtom en viss distans, till sig själv och andra, för att kunna urskilja vad som är projektioner av det egna jaget och vad som är den andres verklighet.

Denna föreställning om kvinnlig hjälpsamhet och förståelse för andra kan också bli ett hinder för kvinnlig frigörelse. Det finns kvinnor som känner sig så 'nära' sina män, att de helt ger upp egna livsmål. Samma

fenomen kan uppstå i kvinnogrupper, där man slutit sig samman för att utveckla och kämpa för egna (feministiska) intressen. För att inte förråda sin "kvinnlighet" förnekas konkurrens och aggressivitet och individualiteten kommer inte över tröskeln. I stället uppstår ett nytt tvång att uppträda inlevelsefullt och känslösamt. Grimshaw vill därmed inte försvara individualism eller psykologisk egoism – tvärtom. Men en renodlad altruism är inte ett oproblemiskt alternativ. Speciellt inte för kvinnor, som ännu inte lyckats göra sin individuella stämma hörd.

En kvinnlig etik

Genom nästan hela historien har kvinnor varit uteslutna från den 'stora', offentliga världen och inneslutna i den 'lilla', privata. Deras uppgift har varit att ta hand om livets dagliga omsorger, om hem och barn, etc, och de har därmed utvecklat ett annat förhållningssätt till sin omgivning än män. De har ansvarat för föda och klädsel, ibland även försörjningen, och de har ofta lärt sig hur man åstadkommer en harmonisk atmosfär i hemmet, med goda, livsbefrämjande relationer för allas välbefinnande. Detta kvinnliga "omsorgsperspektiv" vill den kvinnliga etiken lyfta fram, som alternativ till den gängse moralen i den offentliga världen bland konkurrensinriktade och aggressionsstyrda män.

Företrädarna för en kvinnlig etik vill i allmänhet hävda, att kvinnor

resonerar annorlunda än män i moraliska frågor; att män tänker mer abstrakt och principiellt, medan kvinnor ser mer till sammanhanget och den unika situationen. En av de empiriska studier som brukar åberopas är Carol Gilligans undersökning av barns sätt att resonera i moraliska dilemman. Den visade, att fler pojkar än flickor kunde uppställa principer för sitt resonemang. Är flickor därför mindre moraliskt mogna än pojkar i samma ålder (som Kohlberg, Freud m fl menar)? Nej, säger Gilligans undersökning. I stället för att lita till principer, utgår flickor från att de inblandade är beroende av varandra för sin existens. De försöker därför finna lösningar som ökar förståelsen och kommunikationen *mellan* dem som är inblandade.

Grimshaw vill emellertid inte gå med på att kvinnor tänker principlöst i moraliska frågor. De har emellertid ofta *andra* principer än män, menar hon. En sådan kvinnlig princip är att prioritera goda relationer med andra. Och eftersom mänskliga relationer alltid är komplexa och mångfasetterade, så kan det kanske krävas större insikt i den konkreta situationen, känedom om individernas bakgrund etc, för att våga fälla ett omdöme.

Grimshaw är inte negativ till möjligheten att i moralfilosofin tillföra ett sk kvinnligt perspektiv, men ser vissa problem och svårigheter i detta. En kvinnlig etik riskerar att idealisera kvinnan som god

och dygdig, medan mannen anses ond och krigisk. Som om kvinnan opåverkad skulle kunna frälsa världen med sitt kvinnliga tänkande. Som om inte män är offer för en kapitalistisk ekonomi, där konkurrens och makt premieras.

Här ligger det en unken, traditionell uppdelning mellan manligt och kvinnligt, som motarbetar den som vill reformera traditionella föreställningar om könen, påpekar Grimshaw. Antifeministerna utnyttjar den, när de anvisar kvinnan rollen som "ängeln i huset". Med en så god och ljus karaktär är kvinnan inte lämpad för en hård och tuff manlig offentlighet, menar de. Än en gång varnar Grimshaw för sådana generaliseringar, som så lätt spelar i händerna på traditionalisterna. Det finns både kvinnor och män som inte passar in i mönstret. Hon menar, att man i stället för denna opposition mellan könen bör se det som en skillnad mellan privat och offentlig moral.

Men i den privata världen är relationer långvariga och livsnödvändiga, och omsorgsperspektivet relativt självklart. I den 'stora' världen däremot, där människors möten är flyktiga, måste omsorgsetiken transformeras på något sätt, säger Grimshaw. En allvarlig svaghet med omsorgsperspektivet är att det inte kan användas där två intressen står emot varandra. Särskilt olämpligt blir det förstås när en kvinnas önskan att t ex börja

arbeta, står i konflikt med hennes mans eller barns önskan att ha henne hemma dygnet runt. Omsorgsperspektivet kan faktiskt användas som täckmantel för en hel rad olika syften. Man har från abortmotståndarhåll använt omsorgsargumentet mot kvinnor som väljer abort – man säger att kvinnan försummar omsorgen om det mänskliga (potentiella) liv som tagit plats i hennes livmoder. Likaså kan det användas i fackliga och politiska tvister, där en grups krav på exempelvis högre lön eller bättre arbetsförhållanden stävjas med motiveringen att man bör se till det allmännas bästa. I reklamen känner vi till hur man talar om "omsorg" om kundens bästa, när man egentligen bara är ute efter att tjäna pengar.

Grimshaw tar upp dessa och andra exempel och visar att omsorgsperspektivet inte är tillämpligt i en lång rad av moraliska konflikter, att det kan användas *mot* kvinnors anspråk på makt och inflytande (de visar inte tillräcklig omsorg om andras intressen), och att det kan missbrukas för att dölja orättvisor och förtryck. Ändå anser hon att omsorgsperspektivet i praktiken bör beaktas i en rad sammanhang, utan att vara det enda riktmärket för mänskligt handlande. Hon menar, om jag förstår henne rätt, att omsorgsperspektivet tar hänsyn till människors upplevelser i högre grad än en moral som syftar till att uppnå goda resultat.

Grimshaw ger tyvärr bara ex-

empel från sjukvården, vilket gör det svårt att förstå hur hon tänkt sig omsorgsperspektivet praktiserat i andra sammanhang. Sjukvårdens själva syfte är ju redan att sörja för patienterna bästa och sammanfaller nästan med omsorgsperspektivet. (Därför är majoriteten av dem som jobbar på sjukhus kvinnor!) Att det sjukhus där hennes pappa blivit ovärdigt behandlad borde bättra sig är ju självklart, och är kanske heller inte så svårt att åstadkomma. Men i många andra moraliska dilemman (även inom sjukvården), vilket Grimshaw själv påpekar, står en människas välbefinnande i konflikt med en annans. I sådana fall tycks ett omsorgsperspektiv inte ha så mycket att tillföra, mer än att *det är just det perspektivet – en önskan att minska mänskligt lidande – som är bakgrunden till det moraliska dilemmats uppkomst*. I Grimshaws exempel, med hennes stackars pappa som blir ovärdigt behandlad (som om han vore ett spädbarn eller 'grönsak') när han ligger på sjukhus för infarkt, skulle man kunna säga att sjukhusets "omsorgsperspektiv" endast ägnade sina omsorgsfulla åtgärder åt hans kropp, medan ett vidgat omsorgsperspektiv, som ser till *hela* människan, upptäcker hans 'sjäsliga' lidande och motiverar därför en annan sjukhusrutin.

Iris Murdoch har, utan att vara feminist, influerat flera feministiska moralfilosofer, särskilt dem som vill ställa moderligheten och moderskapet som modell för kvinnlig etik.

I motsats till den förhärskande föreställningen inom moralfilosofin sedan Kant menar Murdoch, att genom att vända sin totala *uppmärksamhet* mot omvärlden uppdragas det goda och det rätta. Med "a just and loving gaze directed upon an individual reality", ödmjukt och "self-less", dvs utan att lägga in egna fantasier eller önskemål, kommer det rätta och det goda att stå självklart inför en. Människan är fri så till vida att hon kan välja att lyda eller inte lyda "verklighetens" krav. Men den avgörande normativa instansen ligger så inte inom individen, utan i verkligheten själv. Sara Ruddick menar, att Murdoch här tangerar den etik mödrar handlar efter. Ser de sitt barn lida eller behöva dem på något sätt, följer deras handlande automatiskt.

Grimshaw instämmer med Murdoch om att fakta och värderingar inte kan skiljas åt. Men hon invänder: Vi vet alla att det ofta inte räcker med ödmjuk uppmärksamhet för att handla rätt. Inte sällan är vår blick ideologiskt eller politiskt färgad utan att vi vet om det. Det kan krävas mer generell kunskap och överblick för att genomskåda en förtryckande ideologi, som påverkar mitt eget handlande såväl som någon annans. Att enbart hänvisa till bättre uppmärksamhet är otillräckligt och i många fall politiskt enfaldigt, om inte rentav mystiskt.

Inte heller hur en "god moder" bör uppträda är självklart, säger

Grimshaw. Visserligen kan man utifrån empiriska studier säga en hel del om vad ett barn behöver, men det är också mycket omtvistat hur en god moder bör handla – av mödrarna själva, av dottrarna och av experterna. Ja, hela moderskapet är indraget i ett ideologiskt spänningsfält, betingat av befintliga termer och föreställningar, vilka indirekt uttrycker värderingar av såväl köns- som klassmässig art, menar Grimshaw.

Det är bl a sådana värderingar, tidigare självklara eller ignorerade, som feministisk filosofi drar fram i ljuset och granskar. Grimshaws bok visar att dessa rymmer problem och motsättningar, vilka belyser filosofins gamla frågor på ett delvis nytt sätt. Feministisk filosofi angår därför inte bara kvinnor, utan alla som är intresserade av filosofi. Men frågan varför kvinnliga filosofer är så få vid Stockholms universitet är nog mindre av filosofisk art, än en viktig kvinnopolitisk angelägenhet.

Lena Forssén

Jörgen Hermansson, *Spelteorins nytta – Om rationalitet i vetenskap och politik*, Uppsala 1990, Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 109, 385 sid.

Spelteori är den del av beslutsteorin som studerar sk *strategiska beslutssituationer*, dvs situationer där utfallet av vad en aktör gör beror på vad andra aktörer gör. Alla aktörer